

Augustin og den ciceronianske dialog¹

af Maja Kofod-Andersen

Kirkefaderen Augustin (354-430 e. Kr.) er en af de helt centrale skikkelser i udformningen af den tidlige kristendom og i hele den europæiske kultur- og idehistorie. Noget af det mest fascinerende ved Augustin er skismaet mellem den antikke og den kristne tradition som afspejles i hans tankemønstre og livssyn. I slutningen af 4. årh. blev kristendommen officielt erklæret for Romerrigets religion, men samtidig var samfundsstrukturen, dannelsesidealet og litteraturen stadig stærkt præget af den antikke arv. Det viser sig i Augustins personlighed og i hans opfattelse af kristendommen, der i begyndelsen farves af den antikke filosofi for senere at udvikle sig til en mere helstøbt og gennemtænkt, kristen teologi. I Augustins person manifesteres således overgangen fra antikken til middelalderen, og hans store betydning for senere tids europæisk kultur- og åndsliv taget i betragtning er det interessant at se, hvilken inspiration han fik fra den antikke tankegang og litteratur. Jeg har i den forbindelse valgt at se nærmere på inspirationen fra Cicero, og denne artikel vil koncentrere sig specifikt om Augustins brug af den ciceronianske dialog i det tidlige værk *De ordine*; et værk der som udgangspunkt drejer sig om verdensordenen, men udvikler sig til at snarere at omhandle erkendelse, dannelse og de forskellige fags rolle i forhold til at opnå viden.

Dialogen har sin historiske baggrund i en specifik episode i Augustins liv. Efter et sygdomsforløb opholdt Augustin sig i 386 for en kort tid i vennen Verecundus' villa i Cassiciacum sammen med en lille gruppe venner og moderen Monica.² Her skriver han de tre dialoger: *Contra Academicos*, *De beata uita* og *De ordine* samt den særprægede indre dialog *Soliloquies*, efter alt at dømme inspireret af de samtaler, gruppen holdt i Cassiciacum. På dette tidspunkt i livet var Augustin blevet omvendt til kristendommen, men han var endnu ikke helt afklaret med sin tro og forsøgte bl.a. at kombinere den kristne tro med de tanker, han fandt hos nyplatonikerne. Også Cicero havde spillet en stor rolle i hans liv indtil dette punkt, hvilket har sat sig tydelige spor i disse tidlige værker. Det er et emne,

-
1. Artiklen udspringer af mit kandidatspeciale: *Augustinus ciceronianus? En undersøgelse af ciceronianske elementer i Augustins De ordine: sprog – filosofi – genre* (Københavns Universitet, maj 2008).
 2. *Confessiones* IX,2-5.

der er behandlet af flere,³ men der er ikke lavet nogen indgående sammenligning med Cicero i forhold til genre, hvilket denne artikel gerne skulle råde bod på.

Valget af genre

Augustin valgte at skrive *De ordine* (samt *Contra Academicos* og *De beata uita*) som en filosofisk dialog, og inden for den genre var Cicero det helt store latinske, litterære forbillede. Man kan diskutere, hvorfor Augustin valgte netop denne genre til at formidle sit budskab, og jeg mener, at der er flere grunde hertil. Først og fremmest afspejler dialogerne reelle diskussioner, der fandt sted i gruppen i Cassiciacum, og den oplagte genre til at gengive sådanne samtaler er en form for dialog. Hvor meget kunstlitteratur, der er i dialogerne, er omdiskuteret,⁴ men jeg mener, at Augustin har arbejdet ud fra nedskrivninger af forskellige samtaler og udformet dem efter et specifikt litterært stilbillede. Dernæst er dialoggenren i høj grad defineret af modtageren af værket, og jeg forestiller mig, at Augustin har haft et ret bredt publikum i tankerne. Genren er, som defineret af Aristoteles,⁵ ligesom en mime eller en efterligning af det, man oplever i livet, og den fungerer nærmest som et drama. Publikum ser scenen udspille sig, og ved hjælp af dialogen og persongalleriet kan forfatteren fremstille vigtige og svære budskaber på et niveau, hvor mange kan være med. Augustins budskab i *De ordine* er netop også, at de fleste kan filosofere, omend det kun er få, der kommer til den endelige erkendelse, og han kommer med rent praktiske råd til, hvordan man kan komme i gang med at diskutere svære emner. Det samlede budskab i de tre dialoger fra Cassiciacum er protreptisk, og det er netop et budskab, der er møntet på et større publikum, hvilket kunne være endnu en grund til at vælge den meget pædagogiske dialoggenre som medium.⁶ Man kunne også tænke sig, at Augustin vil bruge den dialektiske genre til at vise kristendommen som en personlig erkendelse af selve sandheden, eller sagt med andre ord: en objektiv sandhed der erkendes via en subjektiv (nærmest platonisk) bevægelse. Oprindeligt er selve genren en afbildning

3. Hagendahl 1967 og Testard 1958 har begge lavet omfattende studier, der hovedsageligt drejer sig om direkte citater af Cicero hos Augustin. Andre gode værker om Augustins forhold til Cicero er Burton 2005; Führer 2003; Baier 2002; Cary 1999 (især kap.6); Foley 1999; Trout 1988; Hübner 1987; DiLorenzo 1982; Doignon 1978; Gunermann 1973; Taylor 1963 og O'Meara 1951.

4. Conybeare 2006: 2; Madec 1986; Hoffmann 1966: 135-7; O'Meara 1951. O'Meara argumenterer for, at dialogerne er litterære værker, mens Madec mener, at de er historiske dokumenter.

5. Arist. *Poet.* 1447b: οὐδέν γὰρ ἂν ἔχοιμεν ὀνομάσαι κοινὸν τοὺς Σώφρονος καὶ Ξεναρχοῦ μίμους καὶ τοὺς Σωκρατικοὺς λόγους, οὐδὲ εἴ τις διὰ τριμέτρων ἢ ἐλεγείων ἢ τῶν ἄλλων τινῶν τῶν τοιούτων ποιοῖτο τὴν μίμησιν.

6. Jf. Steppat 1980, som behandler *De ord.* med et pædagogisk udsyn.

af denne form for erkendelse eksemplificeret ved Sokrates og hans samtaler,⁷ og måske forsøger Augustin at indpasse kristendommen i denne filosofiske ramme.

Endelig kan der dog være en mere åbenlys og i denne henseende interessant grund, nemlig Ciceros indflydelse. Augustin lærte om filosofi fra Ciceros skrifter, han udtrykker sig ofte om filosofi i ciceronianske termer, og han behandler de filosofiske emner, han finder i Ciceros værker, ofte med samme filosofiske grundholdning som Cicero.⁸ Derfor må det have været naturligt for ham at formidle filosofi på samme måde, som Cicero gjorde det, nemlig i dialoger. For det er vigtigt at understrege, at Augustin i sit genrevalg ikke blot følger en almen filosofisk tradition, men at han specifikt følger en ciceroniansk tradition. Der fandtes mange, tidligere filosofiske dialoger, og oprindeligt tog genren som nævnt udgangspunkt i Sokrates' person. Flere fra kredsen omkring Sokrates skrev efter hans død de såkaldte *sokratikoi logoi*, og i antikken var der en kanon på fire forfattere, der regnedes for de bedste repræsentanter for denne dialoggenre: Antisthenes, Aischines fra Sphettos, Xenophon og ikke mindst Platon.⁹ Også Herakleides fra Pontos og Aristoteles skrev filosofiske dialoger, og der findes træk fra begge disse forfattere samt fra Platon hos Cicero. I Ciceros dialoger kombineres flere principper, bl.a. Aristoteles' prologer og monologiske taler med Platons levende dialektiske samtaler og Herakleides' grupper af højtagtede, afdøde mænd. Det er tydeligt, at Cicero havde et stort kendskab til den græske, filosofiske litteratur, men også den latinske, der trods alt var før ham,¹⁰ og man ser klart, at Cicero krydrer den græske form med en romersk atmosfære. Nogle understreger den platoniske karakter i Augustins dialoger,¹¹ men det er vigtigt at huske på, at Augustin ikke kunne læse græsk på dette tidspunkt af sit liv, og at han derfor umiddelbart ikke har haft et dybere kendskab til disse græske, sokratiske dialoger.¹² Denne mistanke bestyrkes tydeligere, når man ser nærmere på de enkelte genretræk; det er nemlig klart ciceronianske særtræk, der genfindes i Augustins *De ordine*.

7. Kahn 1996: kap. 1. Skabelsen af selve genren i den græske litteratur har jeg arbejdet med tidligere (Holm Hansen 2006). Om den filosofiske dialogs historie op til Ciceros tid, se Ruch 1958: 31-55. Ruch 1958 er i det hele taget et rigtigt godt værk til en genremæssig læsning af Ciceros dialoger. Se også Hirzel 1963.

8. Disse emner har jeg behandlet mere indgående i selve specialet.

9. Jf. Diog. Laert. II.47;II. 64.

10. F.eks. Lucretius' epikuræiske digt *De rerum natura* og M. Junius Brutus' filosofiske dialog *De iure civili*. Jf. von Albrecht 1997: 505; Ruch 1958: 67-71.

11. F.eks. O'Meara 1951: 162.

12. Bortset fra dem, han har læst i oversættelse, som f.eks. Ciceros *Timæus*, som er en oversættelse af en del af Platons *Timaios* og derfor ikke så interessant i denne sammenhæng, hvor jeg koncentrerer mig specifikt om den særlige ciceronianske udformning af genren.

Ciceronianske dialogtræk i *De ordine*

Sceneri

Ciceros dialoger har ofte den samme slags sceneri, nemlig en *villa*.¹³ Heri adskiller han sig fra den græske tradition, hvor dialogerne har meget varierede scener, såsom på *agora*, i en *stoa* eller til et symposium osv. Ruch mener, at denne mere aristokratiske scene vidner om, at det romerske åndsliv var mere aristokratisk end det græske.¹⁴ Denne tendens fortsætter hos Augustin, hvor højere dannelse i *liberales disciplinae* vises at være nødvendig for filosofen og erkendelse, og en sådan dannelse var forbeholdt aristokratiet i den romerske verden. Endvidere er det et genretræk, der er bestemt af virkelighedens forhold og er med til at karakterisere genren som realistisk. Hvis den romerske overklasse ville bruge tid på filosofi, foregik det nemlig i deres fritid, når de havde trukket sig tilbage til deres landsteder for at slappe af. Det latinske ord for denne fritidssyssel er *otium*, modsætningen til den daglige dont og primære forpligtelse, *negotium*, og *otium* er et vigtig begreb hos Cicero.¹⁵ Læser man Augustins dialoger, vil man se, at han overtager denne form for sceneri og bruger Verecundus' *villa* i Cassiciacum som sceneri. Og hvad vigtigere er: Han trak sig faktisk i virkeligheden tilbage til Verecundus' *villa* for at filosofere med sin gruppe af venner og familie. Her dyrkede gruppen litteratur og filosofiske studier.¹⁶ Alt dette tyder på, at han var præget af den ciceronianske dialogform og af den ciceronianske tilgang til at filosofere i sådan en grad, at han helt konkret udlever det filosofisk-litterære *otium* som beskrevet hos Cicero. Dette *otium* er altså ikke blot en litterær iscenesættelse, Augustin har overtaget fra Cicero; det er en livsform, han realiserer, en konkretisering af den etiske dimension inden for spørgsmålet om dannelse. Inden for dette makrosceneri findes der dog også mikroscenerier, og de beskrives både hos Augustin¹⁷ og hos Cicero.¹⁸ Fælles for

13. F.eks. Ciceros villa i Tusculum (*Tusc.*, *De diu.*), Ciceros villa i Puteoli (*De fato*), Ciceros villa i Cumae (*De fin.* I-II), Cottas villa (*De nat. deor.*), Lucullus' villa i Tusculum (*De fin.* III-IV). For de forskellige værkers scenerier, se MacKendrick 1989.

14. Ruch 1958: 81.

15. Om *otium*, se Ruch 1958: 83-5.

16. *De ord.* I,8,26: ... *nihilque a me aliud actum est illo die, ut ualetudini parcerem, nisi quod ante cenam cum ipsis dimidium uolumen Virgilii audire cotidie solitus eram ...*; *C. Acad.* II,4,10: *Post pristinum sermonem. ...septem fere diebus a disputando fuimus otiosi, cum tres tantum Virgilii libros post primum recenseremus, atque ut in tempore congruere uidebatur, tractaremus.* Jf. *De fin.* I,5,14 om litteratur.

17. *De ord.* I,3,6 (i sengen om natten); 9,27 (det sædvanlige sted om morgenen); II,1,1 (på engen om formiddagen); II,6,19 (badeanstalten om eftermiddagen).

18. *De fin.* II,2,7 (Lucullus' bibliotek på landstedet i Tusculum); *De fin.* V,1,1 (Akademiet i Athen); *De nat. deor.* I,6,15 (*exedra* på C. Cottas landejendom); *De diu.* I,5,8 (gymnasiet Lykeion på Ciceros landsted i Tusculum).

de to forfattere er endvidere det meget realistiske træk i overensstemmelse med *otium*-motivet, at samtaledeltagerne ofte spadserer¹⁹ og/eller sætter sig ned.²⁰

En interessant forskel på Augustin og Cicero er deres holdning til filosofi i forhold til forpligtelser. *Negotium* og politik var for Cicero den primære beskæftigelse, mens filosofen hørte til det sekundære *otium*.²¹ Augustin derimod kalder rent faktisk beskæftigelsen under sit *otium* i Cassiciacum for *negotium*;²² for ham er filosofien og de litterære diskussioner på dette tidspunkt i livet den primære beskæftigelse og forpligtelse.

Rent tidsmæssigt foregår *De ordine* og de andre dialoger i umiddelbar samtid eller meget nær fortid, hvilket også er tilfældet med flere af Ciceros dialoger.²³

Samtaledeltagere

Gruppen i Cassiciacum består af flere forskellige personer, og ligesom hos Cicero er forfatteren Augustin selv aktiv deltager. Gruppen består i *De ordine* ud over Augustin selv af de to unge elever, Trygetius og Licentius, hvilket især minder om Ciceros *Tusculanae disputationes*, og af vennen Alypius. I Ciceros dialoger optræder der typisk også nære venner af Cicero.²⁴ I *Contra Academicos* og *De beata uita* optræder Augustins bror Navigius, ligesom Quintus Cicero også spiller en rolle i nogle af Marcus' dialoger.²⁵ I *De ordine* optræder moderen Monica, hvilket umiddelbart ikke har et forbillede i Cicero, men det skyldes sandsynligvis den store indflydelse moderen havde på Augustin og det faktum, at hun var med i Cassiciacum.

19. *De ord.* I,8,25: ... *ire coeperamus in balneas* ...; II,1,1: ... *in pratum descendere* ... – *Tusc.* II,4,10: *ambulantibus ... nobis*; III,3,7: *Ut enim in Academiam nostram descendimus* ...; IV,4,7: ... *in inferiorem ambulationem descendimus* ...; *De diu.* I,5,8: *Nam cum ambulandi causa in Lyceum uenissimus* ...; *Ac. post.* 1,1: *atque illum complexi... ad suam uillam reduximus*; *De fin.* V,1,1: ... *constituimus inter nos ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia* ...

20. *De ord.* I,9,27: ... *ad solitum locum conuenimus in eoque consedimus*; II,1,2: *Cum igitur memorato in loco, ut commode potuimus, consedissemus*... II,6,19: ... *solito loco in balneo consedimus*. *C. Acad.* I,4,11: *Postridie autem cum consedissemus* ... – *Tusc.* I,4,7: *ad id aut sedens aut ambulans disputabam*; V,4,11: ... *cum eodem in loco consedissemus* ...; *De am.* I,1,2: ... *domi in hemicyclio sedentem* ...; *Luc.* 3,9: ... *cum igitur pauca in xysto locuti essemus, tum eodem in spatio consedimus*; *De fin.* I,2,9: *Sed residamus, inquit, si placet. Itaque fecimus*; *Brut.* I,6,24: ... *tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus*. Jf. Ruch 1958: 374-8 om disse to realistiske motiver.

21. Jf. Ciceros egne ord i *De diu.* II,2,7; *Ac.* II,2,6.

22. *De ord.* I,11,33 efter den anden samtale: *Hoc fuit tantum illo die negotium meum*.

23. F.eks. *Tusc.*, *De nat. deor.*, *De Div.*, *De off.*

24. F.eks. Atticus i *De leg.*, *Brutus*, *Ac. post.*

25. *De diu.*, *De leg.*

Endnu en ting, der er værd at lægge mærke til med hensyn til persongalleriet, er den levende fremstilling og oprigtighed, der er i personerne.²⁶ Licentius er en morsom ung mand, der elsker at synge salmer, endda på toilettet (!), og højlydt protesterer mod at skulle definere de omdiskuterede begreber, mens Trygetius er mere afdæmpet og rolig. Augustin selv optræder meget pædagogisk og venligt, men lægger ikke skjul på sine følelser, hvis noget går ham på, som f.eks. en kappestrid mellem de to unge mænd. Monica fremstår som en klog og gudfrygtig kvinde, der står stor respekt om, selvom hun ikke kan dyrke filosofi i egentlig forstand på basis af *disciplinae liberales*, sådan som Augustin foreskriver det. På samme måde møder vi hos Cicero en Lælius, en Hortensius, en Torquatus og en Cicero selv, hvis opførelse i dialogerne efter alt at dømme afspejler de virkelige personers karakter i større eller mindre grad.²⁷ Alt i alt har begge forfattere en meget levende personbeskrivelse, som sandsynligvis i overensstemmelse med den realisme, der er karakteristisk for genren, er ganske tro mod virkeligheden.

Prolog

Ciceros dialoger er efter aristotelisk forbillede ofte karakteriseret ved en prolog, hvori han udtaler sig personligt til læseren og ikke som *persona* i dialogen. Dog har Ciceros prologer også platoniske træk, og Ruch karakteriserer prologernes formål som tredelt. Prologen fungerer nemlig både som forord i aristotelisk stil, eksposition i platonisk stil, og endelig som garant for sandfærdigheden i billedet af det romerske liv i original, ciceroniansk stil.²⁸ Denne form for indledning af værket overtager Augustin, og prologen i *De ordine* er bygget op meget lig Ciceros prologer. Først og fremmest dedikeres værket med en vokativ til en ven, ofte som et af de første ord,²⁹ og det sker også, at adressaten nævnes i selve den narrative dialog.³⁰ Augustin har endvidere en specifik grund til at dedikere værket til Zenobius, fordi han ofte har diskuteret emnet med ham, og fordi Zenobius med et digt har givet anledning til diskussion af verdensordenen.³¹ I *Tusculanae disputationes* har

26. Jf. også beskrivelserne i *C. Acad.* I,1,4.

27. Levine 1957: 148: "He was also very careful to preserve a certain degree of historical or biographical verisimilitude and thus took into account personal qualifications of the individuals in his assignment of parts."

28. Ruch 1958: 332.

29. *De ord.* I,1,1: *Ordinem rerum, Zenobi ...* – *De off.* I,1,1: *Quamquam te, Marce filii ...*; *De fin.* I,1,1: *Non eram nescius, Brute ...*; III,1,1: *Uoluptatem quidem, Brute ...*; *Tusc.* III,1,1: *Quidnam esse, Brute ...*

30. *De ord.* I,7,20: 9,27 – *Tusc.* V,5,12; 7,21; *De fin.* I,4,12; *Ac. post.* (værket er dedikeret til Varro, som selv optræder).

31. *De ord.* I,7,20: *Nam Zenobius noster multa mecum saepe de rerum ordine contulit, cui alta percontanti numquam satisfacere potui seu propter obscuritatem rerum seu propter temporum angustias. Crebrarum autem ille procrastinationum usque adeo fuit impatiens, ut me, quo diligentius et copiosius respondere cogerer, etiam carmine prouocaret, et bono carmine, unde illum magis ames.*

Cicero samme forhold til Brutus; de har ofte diskuteret emnet, og Brutus har selv dedikeret et skrift til Cicero netop om dydens tilstrækkelighed for lykke.³² Lignende situationer gør sig gældende i flere andre værker, bl.a. *De finibus bonorum et malorum*.³³ Både Augustin og Cicero har altså bevidst valgt en adressat, der har en forbindelse til det emne, der skal behandles.³⁴ Dog skal det bemærkes, at både Cicero og Augustin har et større publikum i tankerne end netop adressaten.³⁵

Dernæst introduceres emnet, og forskellige aspekter af diskussionen drages frem, på samme måde som det ses i flere af Ciceros dialoger.³⁶ Augustin omtaler i forbindelse med det overordnede emne to teser om forholdet mellem det onde og Guds forsyn,³⁷ og denne form for indledning med divergerende synpunkter ses også i Ciceros prologer.³⁸ Som Doignon skriver, lægger Augustin også vægt på emnets sværhed, ligesom Cicero gør i sine prologer,³⁹ men samtidig karakteriserer han også emnet som meget vigtigt og attråværdigt, hvilket også sker i Ciceros dialoger.⁴⁰ Endvidere lægges der stor vægt på fagenes, filosofiens og ikke mindst selverkendelsens betydning i prologen til *De ordine*, hvilket også genfindes hos Cicero,⁴¹ og det må skyldes begge forfatteres overordnede protreptiske formål, som reelt kommer til udtryk i alle dialogerne. Augustin nævner endda sit eget forhold til filosofi, som han længe gerne har villet beskæftige sig med,⁴² ligesom Cicero, der flere steder pointerer sit lange studium af filosofi.⁴³ Begge bruger endvidere prologen til at

32. *Tusc.* V,1,1: *Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum, quo die est a nobis ea de re quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi et ex eo libro quem ad me accuratissime scripsisti et ex multis sermonibus tuis uirtutem ad beate uiuendum es ipsa esse contentam.*

33. *De fin.* I,3,6: *Sed ab eo plurimum absum neque ut ea cognoscas quae tibi notissima sunt ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco et quia te habeo aequissimum eorum studiorum quae mihi communia tecum sunt existimatorem et iudicem.* Se også *De orat.* I,2,5; *De am.* I,1,4; *De sen.* I,1,2.

34. Jf. Ruch 1958: 338: "Le sens profond de la dédicace, c'est de marquer la part prise par le destinataire au choix du sujet et de la forme qui lui est appliquée; l'idéal, c'est que la personnalité du destinataire soit en liaison intime avec le sujet traité."

35. Jf. Ruch 1958: 340: "D'une façon générale, l'épître dédicatoire s'adresse, par delà le destinataire, à tout le public, confie l'ouvrage à une collectivité de lecteurs ... Ainsi le destinataire devient le représentant de tout un groupe, ou mieux un symbole de la cité romaine tout entière." Det samme gør sig gældende for brevgenren, som Augustin også tager op; det umiddelbart ret intime rum mellem afsender og modtager bevares, selvom publikummet er stort.

36. F.eks. *Luc.* 3,7-9; *De fin.* 4,11-5,13; *De nat. deor.* I,1,1-2.

37. *De ord.* I,1,1.

38. F.eks. *De nat. deor.* I,2,3-5; *De diu.* I,3,5-7. Rent indholdsmæssigt mener Doignon 1997: 332, at Augustins første tese afspejler *De nat. deor.* II,66,167.

39. *De ord.* I,1,1 (jf. n.58 om emnets *obscuritas*) – *De nat. deor.* I,1,1. Jf. Doignon 1997: 331.

40. *De ord.* I,1,1 – *De fin.* I,4,11; *Tusc.* V,1,1; *De nat. deor.* I,6,14; *De off.* I,2,4; *Or.* I,2.

41. *Tusc.* I,1,1-3,6; II,1,1; V,2,5-4,11; *De nat. deor.* I,1,1; *De sen.* I,1,2; *De fin.* I,1,1-3; *De off.* III,2,5-7; *De orat.* I,1,1-2; I,3,9-12.

42. *De ord.* I,2,5.

43. *De nat. deor.* I,3,6; *De off.* I,1,2; *Tusc.* III,3,6.

nævne udefrakommende årsager til deres tilbagetrækning og beskæftigelse med filosofi,⁴⁴ og endelig er det også i forbindelse med prologerne, at sceneriet og personerne præsenteres.⁴⁵

Monolog

Aristoteles' dialoger havde endnu en indflydelse på Ciceros værker, i og med at Aristoteles tilsyneladende lod forskellige karakterer fremstille synspunkter i lange, sammenhængende taler.⁴⁶ Cicero bruger i mindre grad den vekslende dialog i platonisk stil,⁴⁷ og i højere grad Aristoteles' monologiske taler.⁴⁸ Augustin lader det meste af dialogen foregå ved umiddelbart vekslende diskussion, men ender i en meget lang, monologisk tale fra Augustins side.⁴⁹ Dette bryder umiddelbart med det dialektiske ideal i forhold til den personlige erkendelse, men som sagt har han et tydeligt forbillede i flere af Ciceros dialoger.

Tonen

Ligesom hos Cicero består gruppen i *De ordine* af venner, hvilket har stor indflydelse på den tone, der bruges; kun i forbindelse kappestriden mellem de to unge mænd må Augustin optræde som ældre rådgiver og skælde ud. Tonen er generelt venskabelig og også i høj grad humoristisk. Augustin laver gerne ordspil eller jokes,⁵⁰ og i det hele taget er der en ganske let stemning, hvilket også er tilfældet i Ciceros dialoger.⁵¹ Igen kan man forstille sig, at dette hænger sammen med det protreptiske budskab; filosofi er nyttigt og en behagelig beskæftigelse blandt venner og ligesindede. Ligesindetheden kommer også til udtryk i samtaledeltagernes dannelse, der hele tiden skinner igennem, og man fornemmer, at det er litterært velbevandrede og kultiverede mænd, vi har med at gøre. Selvom de åbenbart ikke er dannede nok til den højeste erkendelse, viser de kendskab til både retorik og litteratur, og især gøres der god brug af *exempla* og citater af forskellige, klassiske forfattere.⁵² *Exempla* er ganske typiske i Ciceros dialoger, hvor de bruges som argumenter

44. *De ord.* I,2,5 – *De nat. deor.* I,4,7-9; *De off.* II,2,6; *Tusc.* I,1,1.

45. *De ord.* I,2,5 – *De diu.* I,5,8; *De nat. deor.* I,6,15; *Luc.* 3,9; *Tusc.* I,4,7; *De fin.* I,5,13-4; V,1,1.

46. Ruch 1958: 326.

47. *De rep.*; *De leg.*; *De orat.* I hver af *Tusc.*'s 5 bøger begynder diskussionen med samtale, hvorefter den går over til foredrag fra Ciceros side.

48. F.eks. fremstillingerne i *De fin.* og Ciceros taler i *Tusc.*

49. Jf. Augustins ord i *C. Acad.* III,7,15.

50. Især med ordet *ordo* og med dets betydning i forhold til selve samtalen.

51. Jf. Mackendrick 1989: 26.

52. I *De ord.* bruges Cicero af Licentius som *exemplum* i II,7,22, og i II,4,12 bruges bødlen og prostituerede af Augustin som *exempla*. I I,4,10, II,11,34 og II,20,54 citeres Vergil, i I,3,9 Terents, og der referes til Ovid i I,3,8.

eller illustrationer.⁵³ De bygger på en fællesromersk bevidsthed, hvilket også må have appelleret til et bredere publikum,⁵⁴ og de er et af de træk, hvorved Cicero udmærker sig. Citater bruges ligeledes til at eksemplificere og udtrykke noget på en vellydende måde.⁵⁵ Selve tonen er på trods af den kristne grundholdning meget mere klassisk præget, end man måske kunne forvente af Augustin, og det skyldes nok den store indflydelse fra hans klassiske dannelse, særligt Cicero.

Retoriske virkemidler

Augustin var uddannet retor og underviste i flere år elever i talekunst, inden han blev omvendt til kristendommen. Denne beskæftigelse med retorik præger til en vis grad hans dialoger, men er tilsyneladende også endnu et vidnesbyrd om Ciceros indflydelse. Cicero var selv en af de største *oratorer*, og som fag spiller retorik og filosofi særlige roller for Cicero, idet han i sine dialoger lader de to fusionere.⁵⁶ Generelt skal det dog bemærkes, at selve den sokratiske-dialektiske metode i høj grad støttes af retorikken.⁵⁷

Rent stilistisk kommer retorikkens indflydelse til udtryk i Augustins dialoger med de mange retoriske virkemidler, såsom antiteser, *topoi*⁵⁸ og de nævnte *exempla*. Augustin bruger ligesom Cicero også mange definitioner, metaforer og lignelser, og flere specifikke lignelser har han endda muligvis fra Cicero. Den mest berømte er cirkellignelsen i *De ordine* I,2,3, som efter al sandsynlighed stammer fra Ciceros *Tusculanae disputationes*.⁵⁹ Derudover anvender Augustin flere professionslignelser, f.eks. en læge, en lærer og en danser, og denne slags lignelser genfindes i Ciceros værker.⁶⁰ Endvidere har både Augustin

53. F.eks. Lælius i *De fin.* II,8,24; Lucretia i *De fin.* II,20,66; Cæsar i *De diu.* I,52,119; Pompeius i *Tusc.* 35,86.

54. Jf. von Albrecht 1997: 549: "In general, the illustration of philosophical theses and ethical modes of behavior by examples taken from Roman history forms far more than mere external trappings. It gives expression to the Roman tendency to think in *exempla* and the conviction that only action constitutes reality."

55. F.eks. Arat i *De diu.* I,7,13; Ennius i *De nat. deor.* I,35,97; Terents i *De nat. deor.* III,29,72-3; Statius i *Tusc.* I,14,31; Accius i *Tusc.* II,7,19.

56. Det har jeg behandlet mere indgående i kap. 8.2.5 af mit speciale.

57. Powell 1995: 2-3.

58. Både Cicero og Augustin bruger begreber som det indre øje, driften til at søge sandheden (*amor ueri inueniendi*), emnets dunkelhed (*obscuritas*), vismanden (*sapiens*), samt modsætningen mellem lys og mørke, sag og ord (*res et uerba*), fornuft og autoritet (*ratio og auctoritas*). Dette har jeg behandlet nærmere i mit speciale kap. 8.3.

59. *Tusc.* I,17,40. De fleste henviser til Cicero ved denne passage, f.eks. Doignon 1997: 77 n.17; Foley 1999: 48.

60. F.eks. lærer i *Tusc.* II,4,12; læge i *De off.* I,24,83; 18,60; *De nat. deor.* III,31,78; *De rep.* I,40,62-3; V,3,5; danser og læge *De fin.* III,7,24

og Cicero lignelser, der har med havet og det at sejle at gøre,⁶¹ samt en lignelse med husbyggeri, der skal vise menneskets forrang for dyrene.⁶²

Augustins rolle

Som tidligere nævnt optræder både Cicero og Augustin som *personae* i deres dialoger, og ikke nok med det; man kan finde visse ligheder mellem de roller, de spiller. Augustin spiller mere eller mindre samme rolle i de tre dialoger fra Cassiciacum, nemlig som en slags leder af dialogen, der tager over, hvor det bliver for svært og den dialektiske samtale bryder sammen. Samme rolle som leder og afsluttende taler spiller Cicero i flere dialoger.⁶³ Begge bedyrer på trods af deres ledende roller deres uvidenhed.⁶⁴ I *De finibus bonorum et malorum* II,1,1 siger Cicero, at han ikke vil forelæse, men at de skal bruge sokratiske metode til deres undersøgelse, og på samme måde redegør Augustin for, at han ikke vil holde tale, men at de skal bruge dialektikken til at undersøge spørgsmålet om *ordo*.⁶⁵ Augustins og de unges roller er i det hele taget meget lig dem, læreren Cicero og eleven har i *Tusculanae disputationes*.⁶⁶ I begge værker driller læreren godmodigt eleven,⁶⁷ der kommer med selvmodsigelser.⁶⁸ Eleven vil gerne have forelæsning og belæring i stedet for de svære spørgsmål,⁶⁹ hvilket det i begge værker også ender med, og som den gode lærer roser både Augustin og Cicero deres elever.⁷⁰ I tråd med det filosofiske budskab kan både Augustin og Cicero opfattes som den autoritet, der åbner døren for elevernes rationelle erkendelse.

Afslutning af samtale

Et sidste genretræk, der kendetegner både *De ordine* og Ciceros dialoger, er den måde, hvorpå samtalerne afsluttes. Det hænger i høj grad sammen med det sceneri, der anvendes i dialogerne og stemningen blandt vennerne under deres *otium*, og det er et af de træk, der er med til at give genren det meget realistiske præg. Ofte er afslutningen på en samtale forbundet med en tidsmæssig eller anden praktisk begrænsning; dagslyset er ved

61. *De ord.* II,6,18; 20,54 – *De rep.* I,6,11; *De off.* I,24,83; *De fin.* IV,27,76

62. *De ord.* II,19,49 – *De nat. deor.* II,6,17.

63. Især *Tusc.*, men også f.eks. *De fin.*, *Ac.* I, *De leg.*, *De diu.*, *De fato*.

64. *De ord.* II,11,30 – *Luc.* II,10,60; *De nat. deor.* I,5,12.

65. *De ord.* I,9,27.

66. Jf. Catos ord om den ældres belæring af de yngre i *De sen.* 8,26.

67. *De ord.* II,2,7 – *Tusc.* I,7,13.

68. *De ord.* II,7,23 – *Tusc.* I,7,13.

69. *De ord.* I,5,12 – *Tusc.* I,8,16-9,17.

70. *De ord.* I, 8,23 – *Tusc.* I,32,78.

at forsvinde, eller det er tid til andre beskæftigelser.⁷¹ Filosofisk diskussion kan også være anstrengende, og faktisk henviser både Augustin og Cicero til deres velbefindende ved afslutningen af visse samtaler.⁷² Ligesom indledningen til en samtale er karakteriseret ved, at samtaledeltagerne sætter sig ned, sker det ofte ved samtalsens endeligt, at de rejser sig og går væk.⁷³ Som det ses af citaterne i foregående note bruger Cicero tit formelen *Quae/haec cum dicta essent ...*, og faktisk genfinder vi den formel i slutningen af 3. samtale i *De ordine*.⁷⁴ Helt i stil med den venlige og afslappede tone i dialogerne er der glæde, munterhed og endda latter ved samtalsens afslutning.⁷⁵ Tit roses den sidste talers indlæg,⁷⁶ og ofte er der også hentydninger til videre behandling af emnet og fremtidige diskussioner.⁷⁷ Det er ganske i overensstemmelse med det protreptiske budskab: Filosofi skal

-
71. *De ord.* I,7,20: *Sed quod uidebitur, per diem respondebo ... Simul et tacendum est, ne tanta bona tua, Licenti, absorbeat obliuio. Quando enim nostrae litterae non sibi haec mandari flagitent?;* I,11,33: *... et uiderem tam multa nos uerba fudisse, ut neque scribenda non essent et iam libri modus esset neque tabulae reliquae forent ...;* II,6,18 (frokost); II,20,54: *... cum iam nocturnum lumen fuisset inlatum.;* *C. Acad.* I,5,15: *Tum ego, cum iam stilum mox impediret, et quasi de integro magnum quiddam disse- rendum uiderem oboriri, in alium diem distuli. – De nat. deor.* III,40,95: *Sed quoniam aduesperascit, dabis nobis diem aliquem ut contra ista dicamus.;* *De orat.* II,90,367: *Sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum.*
72. *De ord.* I,11,33: *... placuit quaestionem differri, simul ut meo stomacho parcerem.” – De orat.* III,61,230: *... nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamque laxemus.*
73. *De ord.* I,11,33: *Sed cum abire coepissemus ...;* II,6,18: *Hic cum adrisissent, discessimus.;* II,20,54: *... concessum dimisimus ... – De nat. deor.* III,40,95: *Haec cum essent dicta, ita discessimus ...;* *De diu.* II,72,150: *Quae cum essent dicta, surreximus.;* *Luc.* 48,148: *... nos ad nauiculas nostras descendimus.;* *De fin.* II,35,119: *Quae cum essent dicta, finem fecimus et ambulandi et disputandi.;* V,32,96: *... in op- pidum ad Pomponium perreximus omnes.;* *De orat.* III,61,230: *sed iam surgamus ...*
74. *De ord.* II,6,18: *Quae cum dicta essent, puer de domo ... cucurrit ad nos et horam prandii esse nuntiauit.*
75. *De ord.* I,8,21: *... immodice gaudebam.;* II,6,18 (se n.72); II,20,54: *... laetisque omnibus et multum spe- rantibus ...;* *De b. uita* 2,16: *Atque hic omnes laeti ac ridentes, interposito fine discessimus. – Luc.* 48,148: *Tum ille ridens ...;* *De fin.* II,35,119: *... inquit arridens ...;* V,32,96: *... hanc igitur laetor etiam acutiorem repertam quam ceteras... Non quam nostram quidem, inquit Pomponius iocans.;* *De orat.* 62,265: *... simul adridens ...*
76. *De ord.* II,20,53 (Alypius om Augustins tale) – *Tusc.* I,49,119: *... et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem.;* *De leg.* I,24,63 (Atticus om Ciceros lovprisning af *sapientia*): *Laudata quidem a te grauius et uere ... Recte uero facis et merito et pie, fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.;* *De fin.* V,32,95: *Sed mehercule pergrata mihi <fuit> oratio tua.*
77. *De ord.* I,7,20: *Sed quod uidebitur, per diem respondebo ... Dicam plane tibi quod sentio. Disputabo ad- versus te, quantum possum.;* I,11,33: *... placuit quaestionem differri ... Memento, inquit Licentius, quam multa et quam necessaria nobis abs te accipienda ... – Tusc.* III,34,84: *Uerum haec quidem hactenus, cetera, quotienscumque uoletis, et hoc loco et aliis parata uobis erunt.;* *De diu.* II,72,150: *... tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam saepis- sime utemur.;* *Luc.* 48,148: *Saepius enim congregantes nos, et maxime in Tusculanis nostris, su quae uidebuntur requiremus.;* *De fin.* IV,28,80: *Sed quoniam et aduesperascit et mihi ad uillam reuertendum est, nunc quidem hactenus; uerum hoc idem saepe faciamus.;* *De orat.* II,90,367: *post meridiem, si ita uobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mauultis.*

dyrkes kontinuerligt via dialektisk samtale, og så vil sandheden efterhånden blive erkendt.⁷⁸

Opsummering

Undersøgelsen af Augustins genremæssige brug af Cicero har vist, at Augustin er dybt præget af Cicero på dette område. Inspireret af både Platon og Aristoteles skaber Cicero en romersk udformning af dialoggenren, som helt klart ligger til grund for Augustins dialoger. Vi finder det samme sceneri, den samme tone og den samme type personer beskrevet på samme, levende måde i begge værker, og både Augustins og Ciceros dialoger har faste elementer, der bruges på samme måde, såsom prologer, monologer og samtaleafslutninger. Begge bruger mange retoriske virkemidler og i det hele taget en retoriseret dialogform, og endelig er rollesituationen i *De ordine* og *Tusculanae disputationes* meget ens, idet Cicero og Augustin selv optræder som lærere. Der er dog ikke blot tale om en litterær efterligning af Ciceros dialoger hos Augustin. Selve det *otium* med litterær og filosofisk beskæftigelse, som Augustin nyder trukket tilbage til Verecundus' *villa*, er en realisering af det kontemplative *otium*, han har fundet beskrevet i Ciceros dialoger. Ciceros måde at udforme sine dialoger på har altså ikke blot sat sig litterære spor hos forfatteren Augustin, men har tilsyneladende også en mere dybdegående indflydelse på mennesket Augustin – et interessant aspekt ved den berømte kirkefader, der har betydet så meget for kristendommens udvikling.

m.kofod.andersen@gmail.com

78. Jf. *Tusc.* I,49,119: ... *cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec et ea potissimum, quae leuationem habeant aegritudinum formidinum cupiditatum, qui omni e philosophia est fructus uberrimus.*

Litteratur

Udgaver og oversættelser af Cicero og Augustin

Blatt, F., Hastrup, T. & Krarup P. (eds.), *Ciceros filosofiske skrifter I-V*, København (1972).

Damsholt, Torben: *Augustins filosofiske dialoger bind 1-3*, Frederiksberg (1999).

Damsholt, Torben: *Augustins bekendelser*, København (1998).

Doignon, Jean: *Oeuvres de Saint Augustin 4/2 – dialogues philosophiques: L'Ordre*, Paris (1997).

Dougan, Thomas W.: *M. Tulli Ciceronis Tusculanarum Disputationum Libri Quinque vol. I*, Cambridge (1905).

Dougan, Thomas W. & Henry, Robert M.: *M. Tulli Ciceronis Tusculanarum Disputationum Libri Quinque vol. II*, Cambridge (1934).

Giomini, Remo: *M. Tullius Cicero scripta quae manserunt omnia fasc. 46: De Divinatione, De Fato, Timaeus*, Teubner, Leipzig (1975).

Halliwell, Stephen: *Aristotle – Poetics*, Loeb Classical Library (1995).

Hastrup, Thure & Leisner-Jensen, Mogens: *M. Tullius Cicero – Retoriske skrifter I-III*, Odense (2003).

Plasberg, O.: *M. Tullius Cicero scripta quae manserunt omnia fasc.42: Academicorum Reliquiae cum Lucullo*, Teubner, Leipzig (1922).

Plasberg, O. & Ax, W.: *M. Tullius Cicero scripta quae manserunt omnia fasc.45: De Natura Deorum*, Teubner, Leipzig (1933).

Powell, J. G. F.: *M. Tulli Ciceronis De Re Publica, De Legibus, Cato Maior De Senectute, Laelius De Amicitia*, Oxford (2006).

Reynolds, L. D.: *M. Tulli Ciceronis De Finibus Bonorum et Malorum libri quinque*, Oxford (1998).

Skutella, M.: *Oeuvres de Saint Augustin 13-14 – Les Confessions*, Paris (1962).

Wilkins, A. S.: *M. Tulli Ciceronis Rhetorica I*, Oxford (1902).

Wilkins, A. S.: *M. Tulli Ciceronis Rhetorica II*, Oxford (1935 – anden udg.).

Winterbottom, M.: *M. Tulli Ciceronis De Officiis*, Oxford (1994).

Forskningslitteratur

Baier, Thomas, 2002: 'Cicero und Augustinus – Die Begründung ihres Staatsdenkens im jeweiligen Gottesbild,' *Gymnasium* 109: 123-40.

Burton, Philip, 2005: 'The Vocabulary of the Liberal Arts in Augustine's *Confessiones*,' fra Pollman & Vessey (eds.): *Augustine and the Disciplines – from Cassiciacum to Confessions* (Oxford) 141-164.

Cary, Phillip, 2000: *Augustine's Invention of the Inner Self* (New York).

Conybeare, Catherine, 2006: *The Irrational Augustine* (Oxford).

DiLorenzo, Raymond D., 1982: 'Ciceronianism and Augustine's Conception of Philosophy' fra *Augustinian Studies* vol. 13: 171-176.

Doignon, Jean, 1978: 'Problèmes textuels et modèles littéraires dans le livre I du *de Ordine* de Saint Augustin,' *Revue des études augustiniennes* 24: 79-86.

Foley, Michael P., 1999: *The De Ordine of St. Augustine* (Boston College Dissertations and Theses).
<http://proquest.umi.com/pqdlink?Ver=1&Exp=07-12-2015&FMT=7&DID=733936321&RQT=309&attempt=1>
(besøgt d.2/7 2010).

Führer, Therese, 2003: 'Augustin: un homme du dialogue,' i Fox, Roessli & Wermelinger (eds.), *Augustinus Afer*. Paradosis 45 (Fribourg) 183-191.

Gunermann, Hans H., 1973: 'Literarische und philosophische Tradition im ersten Tagegespräch von Augustinus' *De ordine*,' *Recherches Augustiniennes* IX: 183-226.

Hagendahl, Harald, 1967: *Augustine and the latin Classics* (Gøteborg).

Hirzel, Rudolf, 1963: *Der Dialog I-II* (Leipzig).

Hoffmann, Manfred, 1966: *Der Dialog bei den christlichen Schriftstellern der ersten vier Jahrhunderte = Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 96 (Berlin).

Holm Hansen, Maja, 2006: 'Aischines fra Sphetos og den sokratiske eros,' *Aigis* 6,1

<http://aigis.igl.ku.dk/2006,1/MajaHH-Aisch.pdf> (besøgt d. 3/3 2010).

Hübner, Wolfgang, 1987: 'Der *ordo* der Realien in Augustins Frühdialog *De Ordine*,' *Revue des Études Augustiniennes* 33 1: 23-48.

Kahn, Charles H., 1996: *Plato and the Socratic Dialogue* (Cambridge).

- Levine, Philip, 1957: 'Cicero and the Literary Dialogue,' *The Classical Journal* 53: 146-51.
- MacKendrick, Paul, 1989: *The philosophical books of Cicero* (London).
- Madec, Goulven, 1986: 'L'historicité des *Dialogues* de Cassiciacum,' *Revue des Études Augustiniennes* 32: 207-31.
- O'Meara, John J., 1951: 'The Historicity of the Early Dialogues of Saint Augustine,' *Vigiliae Christianae* 5: 150-78.
- Powell, J. G. F., 1995: 'Introduction: Cicero's Philosophical Works and their Background,' in J. G. F. Powell (ed.), *Cicero the Philosopher* (New York) 1-36.
- Ruch, Michel, 1958: *Le préambule dans les oeuvres philosophiques de Cicéron* (Paris).
- Steppat, Michael Payne, 1980: *Die Schola von Cassiciacum – Augustins "De ordine"* (Bad Honnef).
- Taylor, S. J. John Hammond, 1963: 'St. Augustine and the Hortensius of Cicero,' *Studies in Philology* LX (3): 478-98.
- Testard, Maurice, 1958: *Saint Augustin et Cicéron* (Paris).
- Trout, Dennis E., 1988: 'Augustine at Cassiciacum: *Otium honestum* and the Social Dimensions of Conversion,' *Vigiliae Christianae* 42: 132-46.
- Von Albrecht, Michael, 1997: *A History of Roman Literature I-II* (Leiden).